

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Get ready for the flood! Risk-handling styles in Jakarta, Indonesia

van Voorst, R.S.

Publication date
2014

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Voorst, R. S. (2014). *Get ready for the flood! Risk-handling styles in Jakarta, Indonesia*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Bereid je voor op de overstroming! Risicostijlen in Jakarta, Indonesië

Hoe beschermen mensen hun fysieke en mentale welzijn in een woonomgeving waarin hun bezittingen en gezondheid constant bedreigd worden door rivieroverstromingen? Hoe kunnen we hun handelingen begrijpen in afwachting van, tijdens, of vlak na, die overstromingen? Dit zijn de voornaamste vragen achter mijn antropologisch onderzoek naar manieren waarop bewoners van een uiterst overstromingsgevoelige en arme woonwijk in Jakarta (Indonesië) leven met - en zich beschermen tegen - frequente rivieroverstromingen.

Tussen 2009 en 2011 heb ik twaalf maanden onderzoek gedaan en geleefd in een sloppenwijk die ik 'Bantaran Kali' noem in dit proefschrift: een woonwijk die gebouwd is op een rivierbedding en die meermalen per jaar overstroomt. Tijdens mijn veldwerk in Bantaran Kali maakte ik het dagelijks leven van mijn informanten, en de overstromingsrisico's die daarbij horen, van dichtbij mee. In het jaar dat ik bij hen woonde, overstroomden hun huizen en aan-huis gebonden winkels drie maal, kregen verschillende bewoners ernstige infecties van de bacteriën uit het rivierwater en leidden veel van mijn informanten flinke economische verliezen tijdens de overstromingen. Sommigen verloren al hun spaargeld, anderen zagen hun meubels of de spullen die zij voor hun werk nodig hebben keer op keer wegdrijven. Door middel van participerende observaties, diepte-interviews en het optekenen van levensverhalen, focus groep discussies, risicoanalyses (*risk-mapping*), en het afnemen van psychologische en sociaaleconomische enquêtes probeerde ik inzicht te verkrijgen in de vele verschillende manieren waarop sloppenwijkbewoners handelen tijdens de hierboven beschreven overstromingen.

Mijn onderzoek bouwt voort op voorgaande studies naar menselijk risicogedrag en neemt dus aan dat de materiële omstandigheden waarin mensen leven, hun cultureel geladen percepties van risico en hun kennis over risico grote invloed hebben op de manieren waarop zij handelen als de rivier in hun woonwijk overstroomt. Deze aspecten (materiële omstandigheden, risico-percepties en kennis) gebruikte ik als 'sensitizing concepts' in mijn veldstudie, en boden een leidende richting tijdens het onderzoek. Echter, mijn benadering wijkt ook aanmerkelijk af van voorgaande risico studies en mijn bevindingen bieden daardoor vernieuwende empirische en analytische inzichten op het gebied van menselijk handelen in een risicocontext.

Er zijn drie belangrijke verschillen tussen eerdere studies en mijn onderzoek. Ten eerste ben ik expliciet geïnteresseerd in de *verschillende* wijzen waarop individuen binnen een groep 'at risk' handelen in relatie tot risico, en dus gaat mijn onderzoek voorbij aan het idee dat een risicogroep als

een homogeen geheel kan worden gezien. Ten tweede benader ik het overstromingsrisico niet zozeer vanuit de visie of oordeel van experts en andere buitenstaanders, maar vanuit de visie van 'gewone' mensen die in hun dagelijks leven te maken hebben met een veelvoud aan risico's, dilemma's en onzekerheden. Een derde belangrijk verschil tussen deze en andere sociaal wetenschappelijke risico studies, is dat ik relevante psychologische inzichten in mijn antropologisch onderzoek heb geïntegreerd, zodat ik gedetailleerd inzicht verkrijg in de redenen achter de verschillende manieren van handelen waarop individuen binnen een groep 'at risk' omgaan met overstromingsrisico. Deze drie kenmerkende aspecten van mijn studie (de focus op heterogeniteit, de bottom-up approach en de geïntegreerde methodische aanpak) zal ik hieronder nauwkeuriger uiteenzetten, waarna ik zal beschrijven tot welke vernieuwende bevindingen deze benadering heeft geleid.

Probleemstelling en benadering

De laatste decennia is de aandacht van academici voor de manieren waarop mensen handelen in relatie tot zogenoemde 'natuurlijke' rampen, zoals overstromingen en Tsunami's, gegroeid. Deze trend is te verklaren doordat steeds meer wetenschappers geloven dat er sprake is van een toename van het aantal natuurrampen (Deltadiologues, 2008; Marfai, Yulianto, Hizbaron, Ward & Aerts, 2009), en doordat zij voorzien dat, door een combinatie van de negatieve effecten van klimaatveranderingen en verreгаande urbanisatie in ontwikkelingslanden, zowel het aantal natuurrampen als het aantal menselijke slachtoffers van deze natuurrampen de komende jaren zal toenemen (Wisner, Blaikie, Cannon & Davis, 2004; Wisner & Caressi-Lopez, 2012; World Bank, 2011). Onder zowel academici als beleidsmakers heerst de angst dat, zonder voldoende begrip van het handelen van mensen in risicosituaties, het moeilijk is – zo niet onmogelijk- om effectieve interventieprogramma's te implementeren voor toekomstige natuurrampen.

Dat probleem wordt momenteel al ervaren door beleidsmakers en medewerkers van Niet-gouvernementele organisaties (NGO's) die werken in landen waar relatief veel natuurrampen voorkomen, zoals bijvoorbeeld Indonesië. Veel van de huidige interventieprogramma's die daar werden ontwikkeld en geïmplementeerd bleken grotendeels ineffectief: zij konden bijvoorbeeld niet voorkomen dat er tijdens recente overstromingen in Jakarta honderden of duizenden mensen ziek, gewond, of dakloos raakten (Caljouw, Nas, & Pratiwo, 2005; Texier, 2007; Haryanto, 2009; Rukmana, 2009a, Philip, 2013; Schonhardt, 2013b). Een veelvoorkomend probleem bij deze interventies was dat veiligheidsadviezen die door autoriteiten werden uitgevaardigd, lang niet door alle mensen in een gedefinieerd 'risicogebied' werden opgevolgd. Zo rapporteerden verschillende wetenschappers de afgelopen jaren dat, hoewel Indonesische autoriteiten de gehele bevolking van een

overstromingsrisicogebied instrueerden om zo spoedig mogelijk te evacueren naar een veilige schuilplaats buiten de woonwijk, lang niet iedereen die instructie opvolgde: veel mensen weigerden ten tijde van overstromingen hun huizen te verlaten (Marschiavelli, 2008; Texier, 2008; Febrianti, 2010). Andere, maar vergelijkbare voorbeelden van officiële veiligheidsadviezen die maar sporadisch door de bevolking werden opgevolgd, zijn het preventief sparen van geld (als een persoonlijke verzekering tegen overstromingen), het zelfstandig verstevigen of ophogen van het huis, en het nemen van hygiënische maatregelen om ziekte na een overstroming te voorkomen. Hoewel autoriteiten zulke adviezen herhaaldelijk communiceren aan bewoners in overstromingsgebieden, blijkt keer op keer dat slechts sommige bewoners deze adviezen opvolgen. Anderen doen dat niet – zelfs niet wanneer zij voldoende materiële of financiële steun krijgen van een overheidsinstantie of een NGO die betrokken is bij het management van overstromingsrisico in hun woonwijk. Kortom: verschillende mensen gaan op verschillende manieren om met risico en deze zogenoemde heterogeniteit in risicogedrag maakt het moeilijk voor overheden en NGO's om effectief in risicogebieden te interveniëren.

Hoewel er al een enorme hoeveelheid literatuur uit de recentelijk toegenomen academische aandacht voor menselijk risico-handelen en effectief risico management is voortgekomen, betoog ik in mijn dissertatie dat deze op twee manieren beperkt is gebleven. Allereerst geeft de huidige literatuur die afkomstig is uit de antropologische en sociologische disciplines geen verklaring voor de vraag *waarom* het zo is dat individuen in een groep 'at risk' op heterogene wijzen handelen wanneer zij te maken krijgen met een risico als overstromingen. Veel vaker ligt in deze disciplines de nadruk op cultureel gestuurde risico-percepties die worden gedeeld door de leden van een samenleving, of op de groepsstrategieën die in een bepaald gebied worden gebruikt om de gemeenschap te beschermen tegen risico's (Douglas, 1992; Weber & Hsee, 2000; Bankoff, 2006; Texier, 2008). De focus ligt in deze studies op de homogeniteit van risicohandelingen, niet op de heterogeniteit daarvan. In psychologische risico studies ligt dat anders, daar is men over het algemeen juist expliciet geïnteresseerd in de verschillen tussen de manieren van handelen van individuen. Het nadeel van deze studies is echter dat zij plaatsvinden in een laboratoriumomgeving waarbij de mogelijke invloed van (groeps) cultuur en sociale relaties op het individueel handelen compleet buiten beschouwing wordt gelaten. De nadruk ligt op persoonlijkheidskenmerken – een focus die volgens de meeste antropologische en sociologische risico-wetenschappers zodanig beperkt is, dat de psychologische bevindingen over individueel risico-gedrag amper of in het geheel niet in antropologische en sociologische risico studies werden geïntegreerd, zodat individuele verschillen daarin tot nu toe onderbelicht zijn gebleven.

In plaats van slechts ofwel de gedeelde risico-percepties en risico-handelingen van culturele groepen in acht te nemen (zoals gewoonlijk in antropologische studies), ofwel de meningen en handelingen van een individu buiten diens sociale en culturele context (zoals gewoonlijk in psychologische studies), neem ik in dit proefschrift zowel de verschillende manieren waarop individuen binnen een gemeenschap handelen in relatie tot overstromingsrisico in acht, als de groeps-strategieën waarmee zij dat doen. Het voordeel van een dergelijke integratieve aanpak is dat, enerzijds, de psychologische aannames over individueel risicogedrag zodoende kunnen worden getest in de complexere omgeving van het veld; en anderzijds, dat deze integratieve aanpak een kans biedt om een antropologische studie uit te voeren die expliciet is geïnteresseerd in de *heterogeniteit* van risico-handelingen – een onderwerp dat, zoals hierboven betoogd, in de antropologische discipline onderbelicht is gebleven.

Een andere beperking in de bestaande academische risico-literatuur, is de nadruk die wetenschappers tot nu toe hebben gelegd op de risicoanalyses van zogenoemde 'experts' zoals beleidsmakers, academici en technici, terwijl de meningen en ideeën van de 'gewone' mensen die in hun dagelijks leven daadwerkelijk met het risico te maken hebben doorgaans veel minder benadrukt werden. Dat heeft tot resultaat gehad dat de kennis en percepties over risico van deze gewone mensen onderbelicht en ondergewaardeerd zijn gebleven, terwijl we juist deze groep zouden kunnen beschouwen als ervaringsdeskundigen. Als wij willen begrijpen waarom zij handelen zoals ze handelen in relatie tot risico, zou het dan niet logischer zijn dat hun opinies over wat 'gevaarlijk' is, en over welke risicohandelingen volgens hen 'veilig' of 'effectief' zijn, als basis dienen voor risico studies, in plaats van de meningen van technisch of academisch onderlegde buitenstaanders? Buiten het feit dat een top-down benadering van het onderzoeksonderwerp 'risico' ons niet verder helpt in het begrijpen van heterogeen risico-gedrag, kleeft er nog een ander nadeel aan: door experts-geïnformeerde risicostudies richten zich meestal selectief op één risico (bijvoorbeeld: overstromingen), terwijl de meeste 'gewone' ervaringsdeskundigen in hun dagelijks leven niet alleen te maken hebben met dat ene, onderzoekstechnisch interessante risico, maar ook met vele andere problemen, dilemma's en onzekerheden die hun dagelijks leven kenmerken. Te denken valt bijvoorbeeld aan de armoede waarin momenteel zoveel mensen op de wereld leven, of aan de sociale en financiële verplichtingen die mensen ten opzichte van elkaar hebben in samenlevingen waar de staat hen geen formeel sociaal zekerheidsstelsel biedt. Het lijkt aannemelijk dat deze alledaagse problemen, dilemma's en onzekerheden van mensen invloed hebben op de beslissingen die zij maken in relatie tot een risicovolle gebeurtenis als een overstroming, en het is daarom zorgwekkend dat deze aspecten van het dagelijks leven in de meeste risicostudies geen enkele rol spelen.

Ik betoog daarom in *hoofdstuk 1* van deze dissertatie dat indien wij willen begrijpen wat menselijk handelen in risicocontexten bepaalt, de percepties van- en ervaringen met risico's van deze 'gewone' ervaringsdeskundigen als basis moeten dienen voor een studie naar heterogeen handelen in relatie tot overstromingsrisico's. Ik heb daarom in mijn proefschrift onderzocht in plaats van voorondersteld hoe sloppenwijkbewoners zelf deze risicovolle gebeurtenissen definiëren en begrijpen, en welke beslissingen, handelingen en ervaringen daarmee samenhangen.

Om een dusdanige geïntegreerde en 'bottom-up' benadering mogelijk te maken, stel ik voor om de focus te verleggen van de culturele groep, enerzijds, of het individu, anderzijds, naar veel voorkomende risicostijlen (*risk-handling styles*) die door de bewoners van Bantaran Kali worden gebruikt wanneer zij worden geconfronteerd met (het risico op) een overstroming. In de literatuur werden 'styles' eerder omschreven als de 'gebruikelijke, dagelijkse handelingen' van mensen, die gevormd worden door een combinatie van structuur en *agency* (Nootboom, 2003, p. 197). Het concept 'style' laat expliciete ruimte om de heterogeniteit binnen een gemeenschap te onderzoeken, omdat het ervan uit gaat dat verschillende mensen in een groep gebruiken maken van verschillende stijlen van handelen. Deze stijlen zijn grotendeels gebaseerd op materiële omstandigheden en mogelijkheden, de gewoontes van mensen en hun persoonlijke geschiedenis en zijn dus voor een groot deel patroonmatig en gewoontegetrouw, maar zij kunnen door leerprocessen en ervaringen in de loop van een mensenleven veranderen. In mijn dissertatie bouw ik voort op deze visie. Door risicostijlen in Bantaran Kali te onderzoeken, verkreeg ik dieper inzicht in de wijze waarop individuen binnen een groep verschillende stijlen van handelen ontwikkelen, en leerde ik begrijpen hoe zij deze (her)definiëren tijdens de diverse ervaringen met risico's die hun dagelijks leven vormgeven.

Empirische inzichten

Uitgaande van de belevingswereld van mijn informanten, laat ik in *hoofdstuk 2* van mijn proefschrift zien dat wij hun gedrag in relatie tot overstromingsrisico's niet kunnen begrijpen wanneer wij de vele andere risico's en problemen waarmee deze mensen dagelijks te maken hebben buiten beschouwing laten. In de wijk waar mijn veldwerk plaats vond, wordt het welzijn van bewoners namelijk niet alleen bedreigd door overstromingen, maar ook door armoede-gerelateerde problemen zoals ziekte. Een ander risico waar deze mensen mee te maken hebben betreft het feit dat zij geen formele landrechten of eigendomsdocumenten bezitten, waardoor zij constant worden bedreigd door landonteigeningen en ontruiming die regelmatig door de overheid in Jakarta worden uitgevoerd. Het blijkt dat deze drie risico's (overstromingen, armoede en landonteigeningen) zodanig met elkaar samenhangen in het dagelijks leven van de bewoners van

Bantaran Kali, dat zij niet los van elkaar geanalyseerd kunnen worden, laat staan grotendeels kunnen worden genegeerd zoals gewoon is in de meeste studies naar overstromingsrisico's en menselijk handelen. In plaats daarvan probeer ik in dit proefschrift de menselijke handelingen in relatie tot overstromingen steeds te analyseren zonder daarbij de impact die de risico's van armoede en landonteigeningen op die handelingen hebben uit het oog te verliezen.

In de empirische hoofdstukken van het proefschrift beschrijf ik daartoe de vier meest voorkomende risicostijlen die door mijn informanten worden gebruikt bij overstromingsrisico's, armoede-gerelateerde risico's, en het risico op landonteigening. Naast het definiëren en analyseren van de meest veelvoorkomende risicostijlen in Bantaran Kali, probeer ik in de empirische hoofdstukken een inzicht te verschaffen in de ontwikkeling en reproductie van deze risicostijlen. Uit mijn onderzoek wordt duidelijk dat deze risicostijlen veelal ingesleten en gewoontegetrouw zijn: de bewoners van Bantaran Kali hebben, door hun vele ervaringen met overstromingen en door socialisatieprocessen in een context van armoede en illegaliteit, een voor hen *typische manier* ontwikkeld om hun fysieke en geestelijke welzijn te beschermen ondanks de constante dreiging van overstromingen. Zij veranderen deze risicostijl slechts onder specifieke en buitengewone omstandigheden, die ik hieronder bespreek.

De eerste risicostijl, die ik beschrijf in *hoofdstuk 3*, wordt veelal gebruikt door mensen die in de wijk de *orang antisipasi* worden genoemd. Kenmerkend gedrag van mensen met deze risicostijl is: het min of meer autonoom handelen tijdens overstromingen; het weigeren van hulp-geld of een lening indien deze wordt aangeboden door hulpinstanties; het consequent niet willen evacueren naar een schuilplaats die beheerd wordt door een politieke instantie; en het niet of minimaal samenwerken met buurtgenoten in coöperatieve financiële instituties. Om zichzelf een inkomen te verschaffen zonder te hoeven samenwerken met – of gebruik te hoeven maken van de hulp van anderen, zijn de *orang antisipasi* vaak verwickeld in onwettige activiteiten. Achter deze *antisipasi* risicostijl schuilt een diep wantrouwen in hulpinstanties, lokale politici en directe burens – liever dan op hen te hoeven vertrouwen, 'redt men zichzelf'. Ik concludeer dat dit wantrouwen grotendeels voortkomt uit eerdere, teleurstellende ervaringen met deze actoren, en uit een pessimistisch wereldbeeld dat de *orang antisipasi* hebben ontwikkeld aan de hand van deze ervaringen. Zij hebben maar weinig hoopvolle verwachtingen voor hun eigen kansen in een zeer ongelijke samenleving en richten hun energie dus liever op het zelfstandig oplossen van acute, dagelijkse problemen dan op lange-termijn doelen die in hun optiek waarschijnlijk nooit kunnen worden gerealiseerd.

Hoewel hun risicostijl het de *orang antisipasi* over het algemeen mogelijk maakt om hun fysieke en mentale welzijn te beschermen tegen de nadelige effecten die overstromingen met zich

mee brengen, is het nadeel van de stijl dat *orang antisipasi* er een zeer lage sociale status in de samenleving door krijgen. Vaak kijken burens op hen neer vanwege hun onwettige en onaangepaste gedrag, en buiten zij hen uit. Hierdoor hebben de *orang antisipasi* al hun inkomen nodig voor dagelijkse financiële verplichtingen en vaste lasten, en lukt het hen niet om spaargeld opzij te zetten dat ze zouden kunnen gebruiken als een persoonlijke verzekering tegen overstromingen, of om anderszins betere leefomstandigheden voor zichzelf te creëren.

In *hoofdstuk 4* beschrijf ik een tweede risicostijl die veel wordt gebruikt door bewoners van Bantaran Kali, door een groep mensen die de *orang ajar* worden genoemd. Hun risicostijl is gebaseerd op samenwerkingsverbanden met lokale politici en medewerkers van het leger in Jakarta op het gebied van sociale veiligheid. Hun levensverhalen laten zien dat het hen, doordat het aantal overstromingen de laatste jaren toe is genomen in hun woonwijk, is gelukt om in contact te komen met deze politiek machtige actoren. Van deze politieke actoren ontvangen de *orang ajar* waardevolle informatie over aankomende overstromingen, die zij in de vorm van veiligheidsinstructies verspreiden onder hun burens. In ruil voor die waardevolle informatie voeren de *orang ajar* taken in hun wijk uit die voordelig zijn voor de politieke elite. Zo proberen zij sociale onrust of politieke tegenstand in Bantaran Kali te voorkomen door het gedrag van hun medebewoners te monitoren en hen op 'opruïend' gedrag aan te spreken. Indien zij voorzien dat dit niet voldoende is, leveren de *orang ajar* informatie aan hun politieke partners over potentiële onruststokers en buurtgenoten die het zittende regime tot last zouden kunnen zijn, zodat deze kunnen worden gestraft. In tegenstelling tot de stijl van de *orang antisipasi*, hierboven beschreven, schuilt achter deze *ajar* risicostijl dus juist een diep vertrouwen in lokale politici en andere machthebbende actoren in de Jakartaanse samenleving. Tegelijkertijd wijst de *ajar* risicostijl uit dat *orang ajar* zich wantrouwig en vol minachting naar hun directe buurtgenoten opstellen: de kennis en het gedrag van deze potentiële onruststokers dient immers constant door de *orang ajar* en hun politieke partners te worden 'bijgestuurd'.

Een groot voordeel van deze risicostijl is dat de samenwerking met de politieke elite de *orang ajar* een verhoogd gevoel van veiligheid biedt. Een ander voordeel is dat de *orang ajar* hierdoor zelf een hoge sociale status in de sloppenwijk verkrijgen, en ook een machtige lokale positie: uit angst om 'verklikt' te worden door de *orang ajar* durven veel buurtgenoten niet te protesteren tegen hun dominante gedrag, volgen zij hun bevelen tijdens overstromingen op, en doen zij over het algemeen hun best om niet bij een *orang ajar* in kwaad daglicht te komen staan. Deze risicostijl heeft daarom niet alleen consequenties voor het welzijn van *orang ajar* zelf, maar zeker ook voor hun buurtgenoten. Mijn onderzoek laat zien dat de *orang ajar* de sociale ongelijkheid

in Bantaran Kali en Jakarta reproduceren, omdat zij het moeilijk(er) maken voor buurtgenoten om in opstand te komen tegen de gemarginaliseerde positie waarin zij zich bevinden.

De derde risicostijl die ik beschrijf in *hoofdstuk 5* betreft de patronage-achtige relaties tussen een groep sloppenwijkbewoners die zichzelf de *orang susah* noemen en hun beschermheren (*patrons*), actoren die werkzaam zijn in economische hulpinstanties en die van daaruit regelmatig geld of materiële hulp aan *orang susah* verschaffen tijdens of na overstromingen in de wijk. Hoewel de *orang susah* in eerste instantie vaak bij toeval door hun beschermheren werden geselecteerd om hulp te ontvangen, laat ik middels een analyse van hun handelingen zien dat zij in de jaren na deze selectie bewust en actief een risicostijl ontwikkelen die gestaafd is op het in daad en woord onderstrepen van hun behoeftigheid en afhankelijkheid, en het onderhouden van een wederkerige relatie met (actoren werkzaam bij) de hulpinstanties. Zo werken deze mensen bijvoorbeeld vaak als vrijwilliger in de hulpinstantie of geven zij de medewerkers kleine giften. Deze uitingen van dienstbaarheid en loyaliteit verstevigen de relatie met de beschermheren, maar hebben als nadeel dat de *orang susah* weinig eigen economische kapitaal opbouwen omdat zij daarmee immers hun behoeftige imago zouden schaden. Zodoende blijven ze afhankelijk van de hulpinstantie ten tijde van overstromingen. Die afhankelijkheid wordt sterker naarmate de relatie met de beschermheer langer duurt, doordat burens van de *orang susah* in die gevallen vaak jaloers worden op de relatief grote hoeveelheid hulp die zij ontvangen, en hen om die reden buitensluiten van lokale, sociale vangnetten.

Deze afhankelijkheid van de *orang susah* ten opzichte van hun beschermheren verdient speciale aandacht in het hoofdstuk, omdat het inzichten verschaft over de manieren waarop een risicostijl door mensen kan worden ontwikkeld. Getuige de verhalen van de *orang susah* zelf, hun beschermheren en hun burens, is de *susah* risicostijl namelijk een redelijk recent ontwikkelde handelingsstijl in Bantaran Kali. Het blijkt dat *orang susah* zich in de tijd waarin er nog geen hulpinstanties werkzaam waren in Bantaran Kali, meestal zelfstandige, autonome strategieën gebruikten wanneer de buurt overstroomde. Toen het aantal overstromingen toenam, en er ook steeds meer hulpinstanties begaan raakten met de slachtoffers van overstromingen in Bantaran Kali, ontwikkelden de *orang susah* een manier van handelen die hen steeds afhankelijker maakte van de hulp die door anderen werd geboden. Ook blijkt dat de *orang susah* er in die periode steeds sterker van overtuigd zijn geraakt dat zij niet (langer) in staat zijn zichzelf te beschermen tegen de nadelige effecten van overstromingen, maar dat zij daarvoor de hulp van anderen nodig hebben. De door hen ervaren afhankelijkheid van beschermheren lijkt dus, tot op zekere hoogte, aangeleerd.

In *hoofdstuk 6* analyseer ik opnieuw de ontwikkeling van een risicostijl. Ditmaal betreft het de handelingen en percepties van de *orang siap*, een groep bewoners van Bantaran Kali die vroeger

gebruik maakten van één van de drie hierboven genoemde risicostijlen, maar wiens risicostijl in recente jaren radicaal veranderd is. Ik traceer gedetailleerd hun (herinneringen van) levensverhalen en laat zien dat de *orang siap* zich, na een opeenstapeling van uiterst teleurstellende en soms zelfs traumatische ervaringen met voormalige beschermheren of machtige politieke actoren met wie zij samenwerkten, gedwongen voelden om kritisch te reflecteren op hun eigen handelen en hun positie in de samenleving. Hoewel de precieze ervaringen van *orang siap* per persoon verschillen, hebben zij allemaal met elkaar gemeen dat zij met terugwerkende krachten geloven dat zij vroeger een ineffectieve of zelfs 'gevaarlijke' risicostijl hadden, gebaseerd op een misplaatst, 'naïef' vertrouwen in andere actoren. Om zich tegenwoordig 'veilig' te kunnen voelen in hun risicovolle woonomgeving, proberen zij zichzelf te beschermen tegen de risico's gerelateerd aan overstromingen, armoede en landonteigeningen, middels defensieve en soms gewelddadige handelingen, zoals het zich aansluiten bij een burgermilitie, het aanschaffen van wapens of het openlijk protesteren tegen autoriteiten. Anders dan de meeste andere mensen in hun woonwijk, zijn de *orang siap* dus niet bang meer om 'verklikt' te worden door de *orang ajar*, of om impopulair te worden bij lokale politieke actoren. Zij uiten hun woede en ontevreden dan ook publiekelijk, en proberen soms – en altijd tevergeefs – een collectief protest in Bantaran Kali te organiseren tegen de machthebbers die volgens hen verantwoordelijk zijn voor de sociale ongelijkheid en marginalisatie die zij dagelijks ervaren.

Analytische inzichten

De meer holistische focus die ik uitwerk in dit proefschrift draagt verder bij aan kennis over de handelingen die mensen nemen in relatie tot risico's door de analytische eenzijdigheid die de huidige studies op dit gebied domineren te overstijgen; door tegenwicht te bieden aan overwegend culturele analyses die de heterogeniteit binnen groepen over het hoofd zien; en door kanttekeningen te plaatsen bij gangbare ideeën van experts over rationeel en 'veilig' handelen, die een aanzienlijk deel van het huidige publieke discours rondom risico en veiligheid informeren.

Het in dit proefschrift uitgewerkte analytisch kader – dat socialiteit en individualiteit integreert – laat zien dat inzichten uit de huidige dominante risico studies (materiële omstandigheden en daaraan gerelateerde kwetsbaarheid, cultureel gestuurde percepties over risico en kennis over risico), relevant zijn voor een onderzoek naar risicostijlen, maar niet voldoende. Hoewel ik erken dat deze inzichten de ontwikkeling en reproductie van de door mij gedefinieerde risicostijlen in Bantaran Kali tot op zekere hoogte kunnen verklaren, concludeer ik dat, gezien vanuit het oogpunt van de 'gewone' ervaringsdeskundigen van een overstromingsgevoelige sloppenwijk, er verschillende andere factoren van grote invloed zijn op hun handelen die niet genegeerd kunnen worden. In mijn proefschrift laat ik zien dat met name de impact van persoonlijke ervaringen van

individuen met eerdere overstromingen en socialisatie processen die plaatsvinden in een sociale omgeving van armoede, sociale ongelijkheid en machteloosheid, cruciaal zijn. Tijdens zulke ervaringen en processen wordt een *habitus* ontwikkeld, die de acties en percepties van mensen sterk beïnvloed, en worden verwachtingen gecreëerd over iemands eigen capaciteiten om effectief te handelen in een risicocontext. Hetzelfde geldt voor de verwachtingen die mensen ontwikkelen ten opzichte van de handelingen van *andere* actoren die op enige manier betrokken zijn bij risico's: zoals hulpverleners, lokale politici en burens. Deze percepties van vertrouwen en wantrouwen, hoewel gemakkelijk over het hoofd gezien in nauwe studies naar overstromingsrisico, blijken bepalende factoren te zijn in de ontwikkeling van risicostijlen en dus cruciaal in een sociaalwetenschappelijke verklaring voor heterogeen handelen in een risicocontext.

Ik eindig deze analytische discussie met het bespreken van een voorstel voor toekomstig risico onderzoek. Dit proefschrift laat zien dat overstromingen de bewoners van een onderzoeksgebied dat wordt gekenmerkt door vele verschillende risico's en onzekerheden, niet alleen problemen bezorgen maar ook kansen bieden. Het is immers mede dankzij de overstromingen dat het bepaalde sloppenwijkbewoners lukt om in contact te komen met politieke actoren of met hulpinstanties, waardoor hun sociale of economische status en lokale macht toeneemt. Deze dynamieken laten zien wie er, in een zeer gemarginaliseerde positie in de samenleving, geboden kansen actief kunnen aangrijpen om hun positie iets te verbeteren en zijn of haar belangen na te jagen, en wie dat niet lukt. Ik betoog dat achter deze dynamieken processen van macht en onmacht spelen die normaliter verborgen blijven achter schijnbaar gefixeerde structuren en gewoonten, maar die zichtbaar worden gemaakt door overstromingen. Verder laat mijn onderzoek zien dat mensen, door autonoom handelen (*agency*), creatieve strategieën kunnen bedenken en toepassen, die hen niet alleen helpen om zich te beschermen tegen overstromingsrisico, maar die ook hun dagelijks leven veiliger en beter kunnen maken. Anders gezegd: de overstromingen in Bantaran Kali werken als een katalysator om deze dynamieken te versnellen en zichtbaar te maken voor de buitenstaander.

Het lijkt mij dat deze inzichten van groot belang zijn voor een beter academisch begrip van menselijk, heterogeen handelen in relatie tot risico's. Ik stel om die reden een radicale verandering van perspectief voor toekomstig risico-onderzoek voor: een perspectief waarin risicostijlen niet worden gezien als spontane, autonome reacties van individuen op een risicovolle gebeurtenis, maar waarin het handelen dat mensen tentoonspreiden in confrontatie met een risico wordt gezien als het verlengstuk van machtsrelaties, structurele ongelijkheden en individuele kansen en belangen die al in de samenleving aanwezig waren en welke tijdens een risicovolle gebeurtenis kunnen worden versterkt of worden veranderd. Geïnspireerd door het werk van Jacqueline Solway over 'revelatory

crises' (1994), noem ik deze benadering, die zowel de effecten van structuren als van agency op handelen in relatie tot risico's blootlegt, de 'revelatory approach'.

De 'revelatory approach' biedt drie grote voordelen voor toekomstig onderzoek naar menselijk risico-gedrag. Allereerst draagt dit perspectief bij aan een realistischer en vollediger begrip van heterogeen handelen. Ten tweede stimuleert dit perspectief academici en beleidsmakers om hun aandacht te verleggen van de mensen die met risico te maken hebben naar de marginalisatie en structurele ongelijkheden die, in ieder geval deels, de onderliggende oorzaken zijn van het onevenredig grote risico dat deze mensen lopen. Ten derde biedt de 'revelatory approach' aandacht voor de menselijke agency, doordat het perspectief een risicovolle gebeurtenis niet alleen beziet als een destructief moment in het leven van mensen, maar ook als een tijdelijke kans voor individuen om hun sociale netwerken uit te breiden en hun sociale positie te verbeteren.

Politieke implicaties

De bevindingen van dit proefschrift hebben niet alleen implicaties voor wetenschappers maar ook voor beleidsmakers. Eerder in deze samenvatting schreef ik dat interventies van overheden tijdens risicovolle gebeurtenissen zoals overstromingen veelal ineffectief zijn. Deze studie biedt verschillende verklaringen voor deze ineffectiviteit.

Allereerst wordt duidelijk dat zolang burgers een diep wantrouwen koesteren jegens politieke actoren of hulpinstanties, zij hun adviezen of materiële steun niet zomaar aan zullen nemen. Liever 'redden zij zichzelf'. Indien de Indonesische overheid werkelijk wenst dat haar interventie programma's effectiever worden in overstromingsgevoelige wijken zoals Bantaran Kali, zal zij er dus voor moeten zorgen dat de bewoners voldoende reden hebben haar te vertrouwen. Zo niet, dan zullen de bewoners eigen, autonome strategieën blijven hanteren. Het is hierbij belangrijk om te benadrukken dat, in de huidige sociaal, economisch en politieke ongelijke samenleving van Indonesië, er echter weinig reden is voor sloppenwijkbewoners zoals degenen omschreven in dit proefschrift, om de Jakartaanse overheid te vertrouwen. Immers, dezelfde overheid die soms hulp biedt bij overstromingen, dreigt tegelijkertijd met landonteigeningen, biedt deze mensen geen andere dan een gemarginaliseerde positie in de samenleving, en biedt geen sociaal vangnet voor armoede-gerelateerde risico's zoals ziekte. In die situatie is het niet verrassend dat deze bewoners hun welzijn hebben geleerd te beschermen, zo goed en zo kwaad als mogelijk, door middel van pragmatische, autonome strategieën en verschillende vormen van zelforganisatie.

De tweede verklaring voor de huidige ineffectiviteit van interventieprogramma's heeft te maken met heterogeniteit. Dit proefschrift suggereert dat het raadzaam is om interventieprogramma's niet langer op een homogene of generieke manier te ontwikkelen en te

implementeren in risicogebieden maar om ze toe te spitsen op de meest voorkomende risicostijlen die worden toegepast door verschillende mensen binnen een groep 'at risk'. Hiertoe zouden beleidsmakers of betrokken wetenschappers niet alleen een poging moeten doen om binnen een samenleving de meest voorkomende, habituele risicostijlen te definiëren, maar vooral ook om te proberen te begrijpen waarom mensen juist deze risicostijlen hebben ontwikkeld, en welke voordelen zij de gebruikers bieden (zoals een gevoel van veiligheid, of een hogere status door samenwerking met vertrouwde actoren). Zodoende zouden interventieprogramma's kunnen worden ontwikkeld voor specifieke risicostijlen, en zouden diverse interventieprogramma's kunnen worden geïmplementeerd in een en hetzelfde risicogebied. Ongetwijfeld brengt een dergelijke diverse aanpak hogere initiële kosten en tijdsinvesteringen met zich mee dan de huidige gestandaardiseerde interventieprogramma's. Echter, ik laat in mijn proefschrift zien dat die homogene interventies in het algemeen alleen aansluiten bij de percepties en belangen van een relatief kleine groep mensen met een bepaalde risicostijl, terwijl mensen met andere, veelvoorkomende risicostijlen zich zullen blijven beroepen op eigen strategieën. Het voortzetten van dergelijk generiek beleid zal dus zeker niet voldoende helpen om het aantal verwachte slachtoffers van toekomstige natuurrampen te verminderen – en dat brengt behalve hoge kosten, veel meer ellende met zich mee.